

UDK 811.163.42:374
Izvorni znanstveni članak
Primljen 29.08. 2016.
Prihvaćen za tisak 22.02. 2017.

Ivana Filipović Petrović¹

Jelena Parizoska²

¹Zavod za lingvistička istraživanja HAZU

Zagreb

²Sveučilište u Zagrebu

Leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome

Korpusna istraživanja u nekim jezicima (npr. u engleskome) pokazuju da su glagolski frazemi najpromjenjivija vrsta frazema, pri čemu najčešće varira upravo glagolska sastavnica. Zbog toga brojni jednojezični rječnici bilježe varijante frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom, pa tako i opći i frazeološki rječnici hrvatskoga jezika. Međutim, u njima se javljaju neke nedosljednosti u prezentaciji takvih frazema. U pojedinim se slučajevima navode sve varijante, a u drugima samo neke, dok na ostale glagole kojima se može zamijeniti frazeološka sastavnica upućuju kratice *i sl.* i *itd.* Osim toga, rječnici ne daju uvijek primjere s drugim glagolima osim onih u natukničkome liku. To korisnicima može predstavljati poteškoće, osobito kod kratice *itd.* jer ona pokazuje da je riječ o glagolima s kojima frazeološka sastavnica nije u značenjskoj vezi. Također, za neke varijantne oblike zabilježene u rječnicima ne može se utvrditi je li riječ o ustaljenim ili inovativnim izrazima jer za njih nema potvrde u izvorima odnosno jer se ne bilježi kreativna uporaba frazema.

Cilj je ovoga rada na temelju korpusnog istraživanja frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom pokazati da je broj varijanata ograničen, što nije vidljivo iz kratica poput *i sl.* Također, cilj nam je pokazati da izbor zamjenskih sastavnica nije posve slobodan, već se oslanja na konceptualna ograničenja, a to je važno za njihovu leksikografsku obradu. U korpusu hrWaC pretražili smo 187 glagolskih frazema koji u *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (2014) imaju oznaku *i sl.* i *itd.* Rezultati pokazuju da među glagolima kojima se može zamijeniti frazeološka sastavnica postoje razlike u frekvenciji i uporabi, a neki frazemi javljaju se i u oblicima i značenjima koji nisu zabilježeni u rječniku.

To pokazuje da u rječniku treba eksplicitno navesti sve ustaljene varijante, što će korisnicima omogućiti bolje razumijevanje frazema i sigurniju uporabu. Osim toga, korisnicima bi trebalo ukazati na primjere kreativne uporabe frazema jer je riječ o sustavnim promjenama. Na temelju korpusnih podataka i frazeografske prakse u drugim jezicima pokazujemo moguće načine leksikografske obrade frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u jednojezičnim rječnicima hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: frazemi; promjenjivost; rječnici; korpus; hrvatski jezik.

1. Uvod

Pitanjem promjenjivosti frazema bavili su se brojni frazeolozi u različitim europskim jezicima (npr. Nunberg, Sag i Wasow 1994; Moon 1998; Langlotz 2006 u engleskome; Matešić 1991; Menac 2007; Parizoska 2009, 2010 u hrvatskome; Bača 2003 u poljskome; Melerović i Mokienko 2011 u ruskome; Cignoni i Coffey 1998 u talijanskome). Proučavanju te pojave osobito su pridonijela istraživanja provedena s pomoću višemilijunskih računalnih korpusa koja pokazuju da je broj frazema koji se javljaju uvijek u istome obliku razmjerno mali, dok su leksički sastav i struktura znatnog broja takvih izraza podložni manjim ili većim promjenama. Korpusna istraživanja u engleskome (Moon 1998) pokazuju da su najpromjenjivija vrsta frazema glagolski frazemi, pri čemu najčešće varira upravo glagolska sastavnica. Budući da se frazemi često javljaju u više leksičkih i(li) sintaktičkih oblika, bilježe se u varijantnim oblicima u jednojezičnim rječnicima brojnih jezika, pa tako i u općim i frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika (Matešić 1982; Benešić 1985.–1990., 2013, 2017; Menac, Fink Arsovski i Venturin 2003, 2014; Anić 2004; *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* 2015).

Istraživanja su također pokazala da se frazemi često javljaju u oblicima koji se znatno razlikuju od konvencionalnog. Točnije, govornici namjerno mijenjaju njihov leksički sastav, strukturu i značenje u danom kontekstu radi određene komunikacijske svrhe. Nekonvencionalna uporaba frazema nije samo izraz jezične kreativnosti individualnih govornika, već je riječ o raširenoj pojavi koja se javlja u različitim jezicima (vidi npr. Piirainen 1999; Dobrovol'skij 2001; Naciscione 2010; Tretjakova 2011; Jaki 2014; Mellado Blanco 2015; Omazić 2015). S obzirom na to, osim ustaljenih varijanata u jednojezičnim rječnicima nekih jezika bilježi se i kreativna uporaba frazema (npr. u frazeološkim rječnicima engleskoga jezika *Oxford Dictionary of English Idioms* (Cowie, Mackin i McCaig 1993); *Longman Idioms Dictionary* 1998; *Collins COBUILD Idioms Dictionary* 2002), odnosno u nekim jezicima postoje rječnici modifikacija (npr. za ruski Melerović i Mokienko 2001). U

hrvatskome kreativnu uporabu frazema bilježi samo *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* Julija Benešića, poput izraza *vratiti tri šila za jedno ognjilo* (od *vratiti šilo za ognjilo* ‘*vratiti milo za drago*’).

Pri leksikografskoj obradi frazema s više leksičkih i(li) sintaktičkih oblika javljaju se dva ključna pitanja: broj varijanata koje će biti u rječniku i način na koji će biti zabilježene. Pogledajmo to na primjeru frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome. U *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (HFR, Menac, Fink Arsovski i Venturin 2014) sustavno se bilježe varijantni oblici frazema pa su tako neki glagolski frazemi zabilježeni u dvama ili trima varijantnim oblicima (npr. *izići/izbiti na vidjelo; otvoriti/osuti/sasuti paljbu* na koga). Međutim, javljaju se neke nedosljednosti u njihovoj prezentaciji. Naime, kod određenih frazema ne navode se svi varijantni oblici, nego samo neki, a na ostale moguće glagole kojima se može zamijeniti frazeološka sastavnica upućuju kratice *i sl.* i *itd.* U predgovoru autori objašnjavaju da kratica *i sl.* znači „da se osim navedenih varijanata mogu upotrebljavati i neke druge s bliskim značenjem ili iz istoga semantičkoga polja“ (HFR 2014: 9). Takav je izraz *pao je (pružio se i sl.) koliko je dug i širok* tko, gdje se unutar natuknice javlja primjer s glagolom *tresnuti*. Kraticom *itd.* označavaju se sastavnice koje nisu bliskoga značenja niti su dio istoga semantičkog polja. Takav je izraz *biti (naći se itd.) na repu događaja*, gdje se unutar natuknice javlja i primjer s glagolom *kaskati*. U *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića (1982) upotrebljavaju se kratice *i sl.* i *i dr.* Potonja označava riječi koje pripadaju drugom semantičkom polju nego frazeološka sastavnica (Matešić 1982: viii).

U leksikografskoj obradi frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u kojoj se umjesto pojedinih varijantnih oblika upotrebljavaju kratice javlja se nekoliko poteškoća. Najprije, u takvim se natuknicama ne daju uvijek primjeri s drugim glagolima osim onih koji su navedeni u natukničkome liku. To korisnicima može predstavljati poteškoće, osobito kod kratice *itd.* jer ona pokazuje da je riječ o glagolima s kojima frazeološka sastavnica nije u značenjskoj vezi. Osim toga, za pojedine oblike katkad nema potvrde u izvorima, već su primjeri ciljano sastavljeni, što znači da polazište za odabir varijantnih oblika nije uvijek stvarna uporaba. Na kraju, budući da je riječ o ručno skupljenom materijalu koji se sastoji od ograničenog broja primjera, ne može se pouzdano utvrditi je li neki varijantni oblik ustaljen izraz ili je riječ o modifikaciji.

S druge strane, računalni korpusi koji obuhvaćaju nekoliko stotina milijuna pa i nekoliko milijardi riječi mogu dati pouzdane podatke o broju varijantnih oblika nekog frazema, njegovom značenju i uporabi. Osim toga, s pomoću frekvencije pojavljivanja u korpusu s razmjernom se sigurnošću može utvrditi je li neki izraz us-

taljen ili je riječ o nekonvencionalnoj uporabi. Stoga korpusni podaci otvaraju tri važna pitanja za leksikografsku obradu promjenjivih frazema. Koliko varijantnih oblika treba zabilježiti u rječničkoj natuknici? Kako organizirati natuknicu za frazeme koji se javljaju u nekoliko različitih oblika i(li) značenja? Kako zabilježiti nekonvencionalnu uporabu frazema?

Cilj je ovoga rada na temelju korpusnog istraživanja frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome pokazati da je broj varijantnih oblika ograničen, te da se izbor varijantnih sastavnica oslanja na značenje cijelog izraza i konceptualnu motivaciju. Kako bi se ti rezultati uzeli u obzir u frazeološkim rječnicima, kratice kojima se označavaju leksičke varijante (*i sl.* i *itd.*) valja zamijeniti podacima o ograničenjima koji će korisnicima ukazati na mogućnost uporabe.

Rad se sastoji od dva dijela. U prvome dijelu daje se pregled načina bilježenja promjenjivih frazema u općim i frazeološkim jednojezičnim rječnicima hrvatskog jezika u usporedbi s jednojezičnim rječnicima dvaju europskih jezika koji imaju dugogodišnju frazeografsku tradiciju – ruskog i engleskog. U drugome dijelu rada opisujemo istraživanje frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u korpusu hrWaC, iznosimo rezultate i u raspravi dajemo prijedlog rječničkih natuknica na temelju podataka iz korpusa. Na kraju slijedi zaključak.

2. Usporedba leksikografske obrade promjenjivih frazema u jednojezičnim rječnicima hrvatskog, ruskog i engleskog jezika

2.1. Ustaljene varijante

U usporedbi s nekim drugim europskim jezicima, poput ruskog i engleskog koji imaju dugu i bogatu frazeografsku tradiciju, u hrvatskim se rječnicima frazeološke varijante počinju sustavno obrađivati i bilježiti tek u novije doba, premda su višerječne veze bilježene još u najranijim leksikografskim djelima. Tako su frazeme u svoje rječnike uvrštavali Ivan Belostenec, Juraj Habelić, Jakov Mikalja, zatim Joakim Stulli, Bogoslav Šulek te Ivan Broz i Franjo Iveković (više u Filipović Petrović 2014). Ipak, razumljivo je da frazeografska obrada u tim djelima nije razrađena, odnosno ne mogu se uočiti sustavni postupci bilježenja varijantnih oblika frazema.¹ U Akademijinu rječniku varijantni se oblici frazema mogu naći u primjerima poput *nositi kako malo vode na dlanu* i *držati kako malo vode na dlanu* ili *uliti pameti* i *učiti pameti*.

¹ Zanimljivo je spomenuti da se u Stullijevu *Rječosložju* (1806) ponegdje navode varijante, poput *glavu u scacci dārxiati*, *glavu u torbi nositi*, *glavu u torbicu svitti*.

Sustavnije uočavanje frazeoloških varijanti nalazimo u Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, gdje se nalaze prvi frazeografski prinosi hrvatskoj leksikografiji i frazeologiji. Benešićev tretman frazeoloških varijanata zanimljiv je i stoga što je rječnik utemeljen na citatnim potvrđama iz književnih djela, dakle na stvarnoj uporabi. U Benešićevu rječniku varijantni se oblici ostvaruju dvojako (usp. Filipović Petrović 2014). U nekim se slučajevima oblik frazema u primjeru razlikuje od onoga u natukničkom liku. Naprimjer, natuknički lik je *utjerati nekoga u kozji rog* ('natjerati u bezizlazni položaj'), a u citatnoj potvrdi javlja se primjer *sve ih je u kozji rog natjerala*. U drugim slučajevima u jednoj je natuknici zabilježeno više citatnih potvrda. Naprimjer, pod frazecom *goniti, tjerati mak na konac* ('pedantno goniti neku stvar do krajnosti') zabilježeni su primjeri s glagolima *tjerati* i *mjeriti*. Zanimljiv je postupak Benešić proveo u 37 varijantnih primjera: u natukničkom je liku bilježio vezu koja predstavlja model zajednički svim primjerima navedenima ispod frazema, bez obzira na varijante i dodatne sastavnice koje primjeri sadržavaju. Takav je frazem koji je zabilježen u obliku *od nemila do nedraga*, a javljaju se sljedeći primjeri: *prostiti od nedraga do nemila*, *tražiti od nedraga pa do nemiloga*, *vući se od nemila do nedraga*, *prognati do nedraga*, *probijati se kroz svijet od nemila do nedraga* i *pratiti od nemila do nedraga*.²

Tri hrvatska suvremena opća jednojezičnika različito bilježe frazeološke varijante. Odnosno, *Rječnik hrvatskoga jezika* (2000) urednika Jure Šonje frazeme koji se u drugim rječnicima javljaju s varijantama bilježi samo u jednome obliku, naprimjer *držati se čega kao pijan plota, iznijeti živu glavu, navesti koga na tanak led*. U Anićeveu *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* (2004) obično se navode varijante, poput *držati se (uhvatiti se) čega kao pijan plota, iznijeti (izvući) živu glavu*, ali ne uvijek, npr. *navesti na tanak led*. Važno je napomenuti da ta dva rječnika ne daju primjere uporabe frazema.

Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika (2015) također bilježi varijante frazema i trenutačno je jedini jednojezični rječnik hrvatskoga jezika u čijoj su izradi sustavno korišteni računalni korpusi hrvatskoga jezika (*Hrvatska jezična riznica*, *Hrvatski nacionalni korpus* i mrežni korpus hrWaC). Kad je riječ o leksičkim varijantama, u tome se rječniku u nekim slučajevima navode svi varijantni oblici (npr. *doći (iskočiti, isplivati, izbiti) na površinu*), dok se u drugima koriste kratice *i sl.* i

² S namjerom da se taj izrazito deskriptivan rječnik unaprijedi dosljednom leksikografskom obradom, u dvama novim svescima toga rječnika, trinaestome i četrnaestome koji su objavljeni gotovo trideset godina nakon prvoga sveska, u natukničkom se liku uvijek bilježi oblik frazema koji se javlja u citatnoj potvrdi te se u njemu navode sve varijante koje se u potvrđama javljaju, npr. *iz svega grla/u sve grlo, sići/svaliti se s pameti/uma, sasuti hitac/naboj/salvu/tane/vatru*.

itd. Kod vrlo promjenjivih frazema koristi se sličan postupak kao kod Benešića: u natukničkome liku navodi se nepromjenjivi dio koji je zajednički svim varijantnim oblicima u primjerima, kao u frazemu zabilježenom u obliku *kao vrag grješnu dušu*. Objašnjava se da taj izraz pojačava značenje glagola uz koji stoji, pa se navode glagoli koji se u njemu upotrebljavaju (*goniti, tjerati, opsjedati i rastezati*).

Za opće je rječnike također važno istaknuti kako se obrađuju različiti sintaktički oblici frazema. Oni se obično navode abecednim redom, ali mogu biti grupirani i po značenju. Takav je primjer natuknice *zaborav* u Anićevu rječniku: u natukničkome liku zabilježena je samo jedna sastavnica (*zaborav*), a zatim se unutar natuknice navode različiti varijantni oblici frazema u značenjskim skupinama: *baciti u zaborav, predati zaboravu, prekriti zaboravom; oteti (otrgnuti, spasiti i sl.) od zaborava, izvući iz zaborava; pasti (potonuti i sl.) u zaborav*.

U trima jednojezičnim frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika (Matešić 1982; Menac, Fink Arsovski i Venturin 2003, 2014) sustavno se bilježe varijantni oblici frazema. Kad je riječ o frazemima s promjenjivom glagolskom sastavnicom, u nekim se slučajevima navode sve leksičke varijante (do najviše četiri), dok je u drugima stavljena kratica, naprimjer *govoriti (pričati i sl.) kao navijen; otjerati (spremiti itd.) u grob koga; pucati (crkavati, previjati se, umirati, valjati se i dr.) od smijeha*. Premda je riječ o specijaliziranim, frazeološkim rječnicima, u natuknicama u kojima se leksičke varijante označavaju s pomoću kratica ne daju se uvijek primjeri s drugim oblicima. Tako u *Hrvatskom frazeološkom rječniku* (2014) u više od 50% natuknica s kraticama *i sl.* i *itd.* nema primjera s drugim glagolima osim onih koji su zabilježeni u natukničkome liku. Osim toga, u istom rječniku za pojedine varijantne oblike koji se navode kao ustaljeni nema potvrde u izvorima, već su ih autori ciljano sastavili, što pokazuje da polazište nije uvijek stvarna uporaba.

Uporaba kratica za označavanje varijanata nije nepoznata ni u ruskoj frazeografskoj tradiciji. S pomoću kratica poput *u m.n.* ('i sl.') varijantni oblici frazema označavaju se i u nekim frazeološkim rječnicima. Međutim, tih je rječnika malen broj (npr. Tihonov 2004) i, što je još važnije, kratice se ne upotrebljavaju sustavno kao što je to slučaj s frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika. U većini suvremenih ruskih frazeoloških rječnika navode se svi varijantni oblici frazema (npr. Fedorov 2001; Molotkov 2001; Telija 2006). Tako se u *Frazeološkom rječniku ruskoga jezika* urednika Molotkova (2001) u natukničkom liku bilježe do najviše četiri varijantna oblika frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom, npr. *бросать [кидать, набрасывать, наводить] тень* 'ocrniti koga' (dosl. bacati sjenu). Ako postoje neke razlike među varijantnim oblicima, na to upućuje leksikografska obrada. Naprimjer, u istome je rječniku u natukničkome liku zabilježen frazem

валять [ломать, корчить] дурака (ваньку) ‘izvoditi gluposti’, gdje svi varijantni oblici imaju glagol nesvršenog vida. Unutar natuknice sitnijim slovima navodi se oblik *свалять дурака (ваньку)* s glagolom svršenoga vida, što pokazuje da je manje učestao od onih u natukničkom liku. U svim ruskim frazeološkim rječnicima – pa i u onima u kojima se varijante označavaju s pomoću kratica – oblici i značenja frazema utemeljeni su na citatnim potvrdama, dakle na stvarnoj uporabi, premda je gotovo isključivo riječ o književnim djelima.

U drugoj velikoj frazeografskoj tradiciji – engleskoj – u sastavljanju frazeoloških rječnika uobičajena je uporaba velikih računalnih korpusa. Naprimjer, frazeološki rječnik *Collins COBUILD Idioms Dictionary* (CCID, 2002) izrađen je na osnovi korpusa *Bank of English*, koji je u vrijeme objavljivanja drugog izdanja obuhvaćao oko 450 milijuna riječi. Na temelju podataka dobivenih računalnom analizom sastavljači rječnika došli su do važne spoznaje da se frazemi u govoru i pismu upotrebljavaju razmjerno rijetko, pa se njihovi oblici, značenja i kolokacijski potencijal mogu opisati samo na temelju velikog broja potvrđenih primjera (opširnije o tome vidi Moon 1999).

Suvremeni jednojezični frazeološki rječnici engleskoga jezika kao osnovni kriterij za određivanje oblika koji se navode kao konvencionalni uzimaju frekvenciju uporabe u korpusu i na nju upućuju u natuknicama. Ako nekoliko varijantnih oblika ima podjednaku frekvenciju, zajedno se navode kao konvencionalni. Naprimjer, u rječniku *Cambridge Idioms Dictionary* (2006) to je vidljivo u natukničkom liku frazema *blow up/explode in one’s face* ‘obiti se o glavu’ (dosl. eksplodirati komu u lice). S druge strane, ako je jedan oblik manje frekventan od drugoga, bilježi se ispod natukničkog lika sitnijim slovima ili unutar natuknice. Naprimjer, u rječniku *Longman Idioms Dictionary* (1998) u natukničkom liku zabilježen je oblik *follow/obey something to the letter* ‘pratiti/poslušati od a do ž’ (dosl. pratiti/poslušati do slova), a ispod njega je u zagradi varijantni oblik *carry something out to the letter* (dosl. ispuniti do slova). U CCID-u manje frekventni oblici bilježe se unutar natuknice. Naprimjer, natuknički lik frazema u značenju ‘priključiti se većini’ glasi *jump on the bandwagon* (dosl. skočiti na paradna kola), a u natuknici se navode druge jedinice koje se mogu upotrijebiti umjesto glagola *jump* (‘skočiti’), a to su *climb* (‘uspeti se’), *get* (‘popeti se’) i *join* (‘pridružiti se’).

Kao i u ruskim frazeološkim rječnicima, i u engleskima je broj varijantnih oblika u natukničkom liku ograničen, i to na najviše tri. S obzirom na to, za frazeme koji se javljaju u nekoliko različitih leksičkih i sintaktičkih oblika primjenjuju se dva postupka. Prvi je postupak navođenje dodatnih varijantnih oblika unutar natuknice. Tako je u CCID-u u natukničkom liku zabilježen glagolski frazem u obliku

prijelazne konstrukcije *clear the air* ‘otkloniti nesporazum’ (dosl. raščistiti zrak), dok se unutar natuknice navodi neprijelazna konstrukcija *the air clears* ‘nesporazum je otklonjen’ (dosl. zrak se raščistio). Drugi postupak bilježenja promjenjivih frazema sličan je onome koji nalazimo u Benešićevu rječniku: kao natuknički lik navodi se model koji je zajednički svim primjerima unutar natuknice. Taj model čine istaknute sastavnice koje služe kao osnova za varijantne oblike u primjerima. U CCID-u takva je obrada frazema čiji natuknički lik uključuje tri prijedložna izraza: *in a corner* ‘u škripcu’ (dosl. u kutu), *in a tight corner* ‘u velikom škripcu’ (dosl. u uskom kutu) i *out of a corner* ‘iz škripca’ (dosl. iz kuta). Unutar natuknice daju se tri različite konstrukcije: *be in a corner* ‘biti u škripcu’ (dosl. biti u kutu), *put someone into a corner* ‘dovesti koga u škripac’ (dosl. staviti koga u kut) i *get someone out of a corner* ‘izvući koga iz škripca’ (dosl. izvući koga iz kuta). Ti primjeri pokazuju da se isti događaj može opisati na različite načine – statično ili dinamično, s jednim ili dvama sudionicima, kao ulazak u spremnik odnosno izlazak iz spremnika – a to se izražava uporabom različitih prijedloga, glagola i sintaktičkih konstrukcija.

Vidjeli smo da opći i frazeološki rječnici hrvatskoga jezika bilježe ustaljene frazeološke varijante, kao što je to uobičajena praksa u rječnicima ruskog i engleskog jezika. Međutim, postoje određene nedosljednosti u njihovoj prezentaciji, koje su osobito izražene u frazeološkim rječnicima. Naime, nije jasno zašto se u nekim slučajevima navode svi varijantni oblici frazema, dok je u drugima stavljena kratica *i sl.* odnosno *itd.* ili *i dr.* Obrada promjenjivih frazema s pomoću kratica navodi na zaključak da varijantnih sastavnica ima veći broj, ali ne zna se koliko niti koje su riječi moguće zamjene (osobito ako se radi o riječima s kojima frazeološka sastavnica nije u značenjskoj vezi, na što upućuju kratice *itd.* i *i dr.*). Također, u frazeološkim rječnicima hrvatskoga jezika ne navode se uvijek primjeri za druge varijantne sastavnice osim onih koje su zabilježene u natukničkom liku, nema informacija o mogućim razlikama u učestalosti pojedinih oblika te se primjeri katkad ciljano sastavljaju jer za njih nema potvrde u stvarnoj uporabi. Za usporedbu, u ruskoj frazeografskoj praksi kratice se u natukničkom liku upotrebljavaju sporadično i u manjem broju rječnika, dok ih u engleskim rječnicima uopće nema. Za bilježenje frazema koji se javljaju u više različitih leksičkih i sintaktičkih oblika u općim rječnicima hrvatskoga jezika nalazimo postupak sličan onome u frazeološkim rječnicima engleskoga jezika: kao natuknički lik bilježi se dio frazema koji je zajednički svim varijantnim oblicima unutar natuknice.

Spomenuli smo da Julije Benešić u svome rječniku osim ustaljenih varijanata bilježi i nekonvencionalnu uporabu frazema i trenutačno je jedini hrvatski rječnik u kojemu možemo pronaći primjere modifikacija. Budući da je riječ o pojavi koja se

javlja u mnogim jezicima, to se odražava i u leksikografskoj praksi. O tome će više biti riječi u sljedećem odjeljku.

2.2. *Nekonvencionalna uporaba frazema*

Kao što je rečeno, govornici često upotrebljavaju frazeme na načine koji se znatno razlikuju od konvencionalnog. Takve namjerne i svjesne preoblike frazema radi određene komunikacijske svrhe (među ostalim poznate pod nazivom modifikacije) nalazimo u različitim jezicima. Međutim, u ranijim se frazeološkim istraživanjima tvrdilo da su modifikacije oblik jezične kreativnosti individualnih govornika, što podrazumijeva da su prolaznog karaktera te da na taj način ne mogu nastati novi frazemi. Zato i nazivi za tu pojavu naglašavaju njihovu individualnost, inovativnost i promjenjivost, npr. *individualno-autorske preinake* (Mokienko 1980; Šanskij 1985), *frazeološke igre* (Fink 1997), *kreativne modifikacije* (Gläser 1998).³

Rezultati novijih istraživanja modifikacija frazema pokazuju da one nisu izolirani slučajevi jezične kreativnosti, već da postoje neki opći mehanizmi koji upravljaju tim promjenama u različitim jezicima (vidi npr. Langlotz 2004; Dobrovol'skij 2007; Omazić i Delibegović Džanić 2009). Frazemi koje bilježe rječnici konvencionalizirani su izrazi koji su se ustalili dugom uporabom, ali oni također nastaju za potrebe određenog govornika na određenome mjestu i u određeno vrijeme. Na primjer, u engleskom jeziku konvencionalizirali su se brojni izrazi iz Shakespeareovih djela, a u novije doba i izrazi iz filmova, televizijskih serija, naslovi popularnih pjesama i reklamni slogani. Jedan je takav primjer izraz *Go ahead, make my day* ('hajde, da te vidim') iz filma *Iznenadni sraz* o detektivu Prljavom Harryju, koji je u rječnicima zabilježen u obliku *make my day*.⁴ U engleskome su se konvencionalizirali i neki izrazi koji su nastali kao posljedica nekonvencionalne uporabe postojećih frazema. Moon (1998: 171) navodi primjer frazema *call a spade a shovel* 'reći popu pop, a bobu bob' (dosl. nazvati štijaču lopatom). Taj se izraz upotrebljava za osobu koja je preizravna u izražavanju svojih stavova, a nastao je kao modifikacija frazema *call a spade a spade* 'reći otvoreno' (dosl. nazvati štijaču štijačom). Modificirani se frazem *call a spade a shovel* konvencionalizirao i engleski frazeološki rječnici bilježe ga kao ustaljenu varijantu.

³ Međutim, Mokienko (1980: 18) ujedno tvrdi da su frazeološke varijante i modifikacije dva različita vida iste pojave, točnije da su autorske preinake stalna aktualizacija normirane uporabe frazema u govoru.

⁴ U CCID-u na to upućuje napomena o podrijetlu izraza (natuknica *day, make my day* (2)).

Budući da su modifikacije frazema česta pojava, neki suvremeni jednojezični frazeološki rječnici engleskoga jezika ističu takve primjere (više o leksikografskoj obradi inovacija u leksiku vidi Moon 2008). Naprimjer, u CCID-u na to upućuju posebne napomene na kraju natuknica, poput 'ovaj se izraz ponekad mijenja', 'ljudi ponekad mijenjaju ovaj izraz' ili 'novinari često mijenjaju ovaj izraz'. U pojedinim slučajevima CCID ukazuje i na tip promjene kojoj je u nekonvencionalnoj uporabi podložen frazem, poput zamjene sastavnica. Naprimjer, pod frazomom *before you could say Jack Robinson/knife* 'dok kažeš keks' (dosl. dok si rekao Jack Robinson/nož) napomena na kraju natuknice upućuje na to da se imenička sastavnica *Jack Robinson* odnosno *knife* može u danom kontekstu zamjenjivati drugim imenicama i daju se primjeri takve uporabe.

Zanimljiv postupak bilježenja modifikacija proveden je u frazeološkome rječniku *Longman Idioms Dictionary* (1998). Neki frazemi smješteni su u posebne kućice na stranicama na kojima se navode u natuknici. Te kućice korisniku pokazuju kako se govornici igraju jezikom, naprimjer modificiranjem frazema *one sandwich short of a picnic* 'luckast' (dosl. jedan sendvič fali za piknik). Taj frazem ima vrlo promjenjiv leksički sastav, a neki od brojnih nekonvencionalnih oblika navode se u rječniku, poput *one sentence short of a paragraph* (dosl. jedna rečenica fali za odjeljak), *a few clowns short of a circus* (dosl. nekoliko klaunova fali za cirkus) itd. Objašnjenje koje daje rječnik pokazuje da izbor riječi koje mogu zamijeniti frazeološke sastavnice nije posve slobodan, već je ograničen značenjem cijelog izraza: riječi koje zamjenjuju imenicu *sandwich* ('sendvič') označavaju stvar bez koje skupina koju označava imenica *picnic* ('piknik') ne može biti potpuna cjelina ili ne može funkcionirati. To pokazuje da leksičke varijante tvore ograničeni niz.

Za razliku od engleskih rječnika, modifikacije ne nalaze svoje mjesto u frazeološkim rječnicima ruskoga jezika. Autori nekih rječnika svjesni su da modifikacije postoje, čak i daju primjere u predgovoru, ali ih nisu uključili u rječnik (npr. Fedorov 2001; Molotkov 2001). Fedorov (2001: 5) ističe da je riječ o individualnim metaforičkim izrazima koji nisu postali dio leksika i nema ih u djelima drugih pisaca. Međutim, za ruski jezik postoje posebni rječnici modifikacija frazema (Melerović i Mokienko 2001) i poslovice (Walter i Mokienko 2005).

Kad je riječ o leksikografskoj obradi nekonvencionalne uporabe frazema u hrvatskome, primjere modifikacija možemo pronaći samo u Benešićevu rječniku.⁵

⁵ U prvih se dvanaest svezaka objavljenih od 1985. do 1990. ne ukazuje na razliku između ustaljenih izraza i kreativne uporabe. U novim svescima toga rječnika, trinaestome (*S – spužvast*, 2013) i četrnaestome (*spužvica – švrljuga*, 2017), uz nove se uredničke smjernice unaprijedila i leksikografska obrada višerječnih veza (vidi Filipović Petrović 2012; Benešić 2013, 2017).

Benešić je tako pokazao svjesnost o povezanosti originala i modifikacije. Jedan je takav primjer frazem *bacati klipove* ‘činiti smetnje, neprilike, zapreke’. U natuknicu je uvršten i primjer iz Šenoe *Vazda je bilo klipova i klipića, štono mi se zadješe među noge*. U modifikaciji je došlo do zamjene sastavnica (*bacati* u *zadjeti*), sastavnica *klip* u deminutivnom je obliku te je promijenjena i gramatička struktura: *klip* u originalnome frazemu ima funkciju objekta, a u modificiranome subjekta. Takve promjene nisu kod Benešića značile gubitak statusa frazema za tu konstrukciju.⁶ Frazeološki rječnici hrvatskoga jezika ne daju primjere modifikacija, no u predgovoru *Hrvatskog frazeološkog rječnika* iz 2003. ističe se česta uporaba frazema u jeziku novina, osobito u naslovima, „gdje se novinari trude promjenom ili preradom frazeoloških izraza dati svome tekstu živost“ (Menac, Fink Arsovski i Venturin 2003: 5).⁷

Vidjeli smo da modifikacije frazema zbog svog naizgled prolaznog karaktera nisu uvrštene u jednojezične rječnike hrvatskog jezika, osim kod Benešića. Međutim, u starim se svescima modifikacije svrstavaju zajedno s primjerima konvencionalne uporabe, a tek se u novima odvajaju. S druge strane, u nekim frazeološkim rječnicima engleskoga jezika nekonvencionalna je uporaba posebno istaknuta, dok za ruski jezik postoje rječnici modifikacija frazema. Razlog za uključivanje nekonvencionalne uporabe frazema u rječnike jest taj što su modifikacije sustavne promjene i oslanjanju se na određena ograničenja. Stoga ćemo u nastavku rada pokazati da ista ograničenja vrijede i za frazeme u hrvatskome čiji se varijantni oblici bilježe s pomoću kratica *i sl.* i *itd.*, a to ujedno ima posljedice za njihovu leksikografsku obradu.

⁶ Za usporedbu, neki hrvatski frazeolozi tvrde da promjene strukture frazema mogu dovesti do gubitka metaforičnosti. Tako Matešić (1978: 216) objašnjava da se u hrvatskom jeziku može reći *živjet ćemo kao bubreg u loju*, ali ne i **živjet ćemo kao bubrezi u loju*. Autor naglašava da potonja veza riječi jest moguća, ali promjenom broja imenice dolazi do gubitka metaforičkog značenja i stoga konstrukciju *živjet ćemo kao bubrezi u loju* ne možemo smatrati frazemom. Za raspravu o izmjenama strukture frazema vidi također Menac (2007: 11-15).

⁷ Jedini primjer u rječnicima hrvatskoga jezika u kojem se izrijekom navodi da je riječ o nekonvencionalnoj uporabi zabilježen je u Anićevoj rječniku pod natuknicom *radiša* (Anić 2004: 1276): izraz *u radiše svega biše u kradiše još i više* određen je kao parodija poslovice *u radiše svega biše u šteditše još i više*.

3. Istraživanje

3.1. Cilj

Cilj je ovog rada pokazati da frazemi s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome imaju ograničen broj oblika te da se izbor varijantnih sastavnica oslanja na značenje cijelog izraza i konceptualnu motivaciju. Na temelju rezultata predložiti ćemo izgled rječničkih natuknica u kojima se kratice *i sl.* i *itd.* zamjenjuju podacima koji ukazuju na frekvenciju i uporabu pojedinih varijantnih oblika frazema.

3.2. Metode

Istražili smo frazeme s promjenjivom glagolskom sastavnicom koji u HFR-u (2014) sadrže oznaku *i sl.* i *itd.* Iz rječnika smo skupili ukupno 187 takvih frazema (170 frazema s kraticom *i sl.* i 17 frazema s kraticom *itd.*). Istraživanje smo proveli u hrvatskome mrežnom korpusu hrWaC koji obuhvaća 1,2 milijarde riječi. Budući da se mijenja glagolska sastavnica, frazeme smo tražili s pomoću jedne ili više imeničkih sastavnica (npr. *ovca* i *novac* u *htjeti* (*željeti* i *sl.*) i *ovce* i *novce*) ili pretragom prijedložno-padežnog izraza (npr. *u grob* u *otjerati* (*spremiti* itd.) *u grob* koga).

Za određivanje konvencionaliziranosti varijantnih oblika primijenili smo kriterij prema kojemu se ustaljenima mogu smatrati oni višerječni izrazi koji se u velikim korpusima javljaju u najmanje pet primjera (Evert 2005: 133).⁸ S druge strane, kako bismo utvrdili je li riječ o nekonvencionalnoj uporabi frazema, primijenili smo kriterij prema kojemu se na razini korpusa inovativni metaforički izrazi definiraju kao oni koji su izuzetno rijetki ili su ograničeni na samo jedan izvor (Deignan 2005: 47).

4. Rezultati

U prvome dijelu rezultata prikazat ćemo podatke o broju promjenjivih frazema i njihovih oblika, u drugome dijelu opisat ćemo varijante prema zajedničkim značenjskim elementima, a u trećem dijelu pokazat ćemo da kod nekih frazema dolazi do metaforičkih proširenja značenja. U svim primjerima varijantni se oblici navode po frekvenciji pojavljivanja u danom frazemu, počevši od najfrekventnijeg.

⁸ Evert (ibid.) tvrdi da se višerječne veze koje se u korpusu javljaju pet ili više puta mogu pouzdano koristiti u statističkim analizama.

4.1. Broj promjenjivih frazema i njihovih oblika

Rezultati pokazuju da od 187 frazema uz koje u HFR-u stoji kratica *i sl.* odnosno *itd.*, njih 182 su promjenjivi, a 5 frazema javlja se u samo jednom obliku. To su: *dokle oko seže; graditi/izgraditi mostove; naviknuti se kao magare na batine; šepuriti se kao puran; ušlo je u krv komu što.*

Od 182 promjenjiva frazema, njih 124 javlja se u dvjema ili više leksičkih varijanti. Evo nekoliko primjera:

(a) dvije leksičke varijante

*ide, prodaje se kao halva što
pokupiti, skupiti svoje krpice*

tri leksičke varijante

*urla, vrišti, dere se kao da ga kolju
pritisnuti, stjerati, pritjerati uza zid koga*

četiri leksičke varijante

*biti, naći se, osjećati se, koprcati se kao riba na suhom
pokupiti, pobrati, ubirati/ubрати, obrati vrhnje*

(b) pet i više leksičkih varijanti

*objesi, okači, zakači, sveži, zatakni to mačku o rep
osjetiti, iskusiti, doživjeti, uvjeriti se, naučiti, isprobati, okusiti na vlastitoj
koži*

Ukupno 58 frazema javlja se u nekoliko različitih leksičkih i sintaktičkih oblika. Naprimjer, frazem *biti u prvom planu* također može biti prijelazna konstrukcija (npr. *gurati u prvi plan koga*) te neprijelazna konstrukcija (npr. *doći u prvi plan*).

Iz korpusnih je podataka razvidno da je broj varijanata ograničen, što nije vidljivo iz kratica s pomoću kojih rječnici upućuju na dodatne varijantne oblike. Štoviše, pokazuje se da neki frazemi kod kojih se varijantne sastavnice označavaju s pomoću kratica imaju razmjerno stabilan leksički sastav i strukturu te se javljaju u jednom ili najviše dvama oblicima. Nadalje, kod frazema koji imaju promjenjiv leksički sastav varijantni se oblici međusobno mogu razlikovati po frekvenciji pojavljivanja u korpusu. To je osobito izraženo kod frazema s četiri ili više varijanti. Naprimjer, u frazemu *objesi, okači, zakači, sveži, zatakni to mačku o rep* najčešći su glagoli *objesiti* (520 primjera) i *okačiti* (260 primjera), dok se ostali glagoli javljaju

u 13 primjera (*zakačiti*) odnosno 9 primjera (*svezati* i *zataknuti*). Kod frazema koji se javljaju u nekoliko sintaktičkih oblika također postoje razlike u frekvenciji. Naprimjer, lokativna konstrukcija *biti u prvom planu* najčešći je oblik toga frazema (3928 primjera). S druge strane, njegovi varijantni oblici koji se javljaju kao akuzativne konstrukcije imaju podjednaku frekvenciju: *gurati/gurnuti u prvi plan* (ukupno 813 primjera) i *dolaziti/doći u prvi plan* (ukupno 766 primjera). Budući da svi ti oblici imaju visoku frekvenciju pojavljivanja u korpusu, riječ je o ustaljenim izrazima.

4.2. Zajednički značenjski elementi varijantnih oblika

U ovome odjeljku pogledat ćemo koje zajedničke značenjske elemente imaju leksičke i leksičko-sintaktičke varijante frazema.

4.2.1. Leksičke varijante

Frazemi koji se javljaju u leksičkim varijantama mogu se podijeliti na dvije skupine: varijante s glagolima bliskoga značenja i varijante s glagolima koje ne pripadaju istoj semantičkoj skupini.

U prvoj su skupini frazemi u kojima varijantne glagolske sastavnice imaju bliska značenja pa je moguće odrediti semantičku skupinu kojoj pripadaju. Pogledajmo neke primjere koji se javljaju u korpusu:

a) glagoli gledanja

gledati, buljiti, blejati/blenuti kao tele u šarena vrata

b) glagoli govorenja

mrmljati/promrmljati, gunđati, govoriti, mumljati sebi u bradu

c) glagoli kretanja

izletjeti, juriti kao metak

obilaziti, hodati, kružiti, vrtjeti se, motati se kao mačak (mačka) oko vruće kaše

ići, nastaviti, krenuti, kročiti, hodati utabanom stazom

ići, krenuti, otići, nastaviti, poći svojim putem

otići/odlaziti, ići, krenuti, doći, bježati, poći, odseliti se, pobjeći trbuhom za kruhom

d) glagoli pomicanja i stavljanja

natovariti/tovariti, stavljati, svaliti/svaljivati, prebaciti/prebacivati komu što
na vrat

gurati/gurnuti, staviti/stavljati, turati/turiti, tutnuti, bacati/baciti, podmetati
pod nos komu što

Ti primjeri pokazuju da se izbor varijantnih sastavnica oslanja na značenje cijelog izraza, a unutar pojedinog frazema glagoli mogu imati razmjerno shematična ili specifična značenja. Tako u skupini a) glagol *gledati* ima najshematičnije značenje, dok *buljiti* i *blejati* imaju specifična značenja ('gledati glupo ili dugo' odnosno 'gledati bez razumijevanja'). Glagoli u skupini b) opisuju različite načine govorenja, a oni u skupini c) različite načine kretanja. Tako u frazemu *izletjeti, juriti kao metak* glagoli izražavaju naglo odnosno brzo kretanje u skladu sa značenjem 'ići jako brzo'. U frazemu *obilaziti, hodati, kružiti, vrtjeti se, motati se kao mačak (mačka) oko vruće kaše* glagoli opisuju kružno kretanje u skladu s predodžbom na kojoj se temelji frazeološko značenje 'biti neodlučan, okolišati'. Pritom je kod *obilaziti, kružiti, vrtjeti se* i *motati se* kružno kretanje sadržano u značenju glagola, dok se kod *hodati* kružni pravac kretanja izražava s pomoću prijedloga *oko*. Posljednja tri frazema u skupini c) pokazuju da glagoli pripadaju istoj semantičkoj skupini, ali uporaba pojedinih glagola ovisi o tome koji se aspekt događaja profilira u danom frazemu. Značenja tih triju frazema motivirana su predodžbenom shemom ISHODIŠTA, PUTA I CILJA i svi opisuju samostalno kretanje jednog sudionika u određenom pravcu.⁹ U pojedinim izrazima profilira se smjer kretanja (*otići svojim putem; otići, doći trbuhom za kruhom*), početak odnosno nastavak kretanja (*krenuti, nastaviti utabanom stazom; poći, nastaviti svojim putem; krenuti, poći trbuhom za kruhom*) i način kretanja (*kročiti utabanom stazom; bježati trbuhom za kruhom*).

Pogledamo li pobliže primjere frazema u skupini d), također možemo vidjeti da je izbor glagola ograničen konceptualnim faktorima. Ti frazemi opisuju prijenos energije s jednog sudionika na drugoga, pri čemu dolazi do promjene mjesta. Tako u frazemu *natovariti/tovariti, stavljati, svaliti/svaljivati, prebaciti/prebacivati* komu što *na vrat*, glagoli na različite načine opisuju situaciju u kojoj agens na određeno mjesto stavlja predmet koji se konceptualizira kao teret. U frazemu *gurati/gurnuti, staviti/stavljati, turati/turiti, tutnuti, bacati/baciti, podmetati pod nos* komu što, glagol *staviti* ima razmjerno shematično značenje i opisuje pomicanje predmeta na određeno mjesto, dok se ostalim glagolima izražavaju specifični načini stavljanja: *gurnuti* i *baciti* opisuju kako agens pomiče predmet uporabom snage, *tutnuti* opisu-

⁹ Predodžbene sheme (engl. *image schemas*) koncepti su koji nastaju u čovjekovoj interakciji s okolinom i s pomoću kojih strukturiramo manje konkretne aspekte našeg iskustva (Johnson 1987; Lakoff 1987), naprimjer shema ISHODIŠTA PUTA I CILJA, shema SPREMNIKA, shema DIJELA I CJELINE itd.

je stavljanje predmeta žurno ili krišom, a *podmetnuti* postavljanje predmeta tako da stoji ili ne padne.

U drugoj su skupini frazemi čije varijantne glagolske sastavnice ne pripadaju istoj semantičkoj skupini. Međutim, i u takvim je slučajevima njihov izbor ograničen konceptualnom motivacijom frazeološkog značenja. To ćemo ilustrirati na dvama frazemima koji su u HFR-u zabilježeni u obliku *znati* (*vidjeti* itd.) *koliko je sati* odnosno *otjerati* (*spremiti* itd.) *u grob* koga.

Spoj riječi *koliko je sati* u korpusu se najčešće javlja s glagolima *znati* i *vidjeti*. Osim njih supojavljuje se i s drugim riječima koje se odnose na znanje, kao u sljedećoj rečenici:

(1) *No, ionako mi je bilo jasno koliko je sati kad sam najzad našla adresu.*

Taj primjer pokazuje da se izbor varijantne sastavnice *jasno* oslanja na frazeološko značenje cijelog izraza ('shvatiti pravu istinu'), koje je motivirano konceptualnom metaforom ZNANJE JE GLEDANJE. S obzirom na to, u frazemu se pojavljuju različite leksičke jedinice povezane sa znanjem.

Drugi je primjer frazem u značenju 'izazvati čiju smrt'. U korpusu se spoj riječi *u grob* najčešće javlja s glagolima *otjerati*, *odvesti*, *poslati*, *strpati*, *spremiti*, *stjerati* i *spraviti*. Frazeološke su sastavnice glagoli dinamike sile (Talmy 1988, 2000), a cijeli izraz opisuje situaciju u kojoj jedan sudionik uzrokuje gibanje drugog sudionika prema unutrašnjosti prostora koji se konceptualizira kao spremnik.¹⁰ Frazeološko je značenje motivirano predodžbenim shemama ISHODIŠTA, PUTA I CILJA i SPREMNIKA. U nekim je varijantnim oblicima profilirana promjena mjesta sudionika kao posljedica djelovanja agensa (*otjerati*, *dovesti*, *poslati* i *stjerati*), dok je u drugima profilirano stavljanje u spremnik (*strpati*, *spremiti* i *spraviti*).

Ti podaci pokazuju da varijantne frazeološke sastavnice nisu značenjski povezane ako uzmemo u obzir samo njihova specifična značenja. Tako se u frazemu u značenju 'izazvati čiju smrt' javljaju glagoli pomicanja i stavljanja (npr. *strpati*), glagoli kretanja (npr. *odvesti*) i glagol slanja *poslati*. Međutim, svima im je zajedničko to što opisuju shemu premještanja, točnije promjenu položaja nekog entiteta zbog djelovanja agensa. To potvrđuje da su značenjski povezani unutar tog frazema.

¹⁰ U kognitivnoj lingvistici dinamika sile (engl. *force dynamics*) vrsta je konceptualizacije događaja kao različitih sila koje djeluju na njegove sudionike. Tipičan je primjer djelovanje agensa silom na temu pri čemu dolazi do promjene mjesta ili stanja, npr. *baciti stolicu*.

4.2.2. *Leksičko-sintaktičke varijante*

U ovoj se skupini nalaze frazemi koji se javljaju u dvama ili više sintaktičkih oblika. Rezultati pokazuju da se događaj koji opisuje frazem i odnosi među sudionicima tog događaja mogu opisati na različite načine: statično ili dinamično, kao prijenos energije s jednog sudionika na drugoga i kao samostalno kretanje jednog sudionika. To se odražava uporabom različitih konstrukcija, a sintaktičke su promjene uvijek popraćene izmjenama leksičkog sastava. U nastavku ćemo dati primjere za različite načine konceptualizacije događaja.

Događaj koji opisuje određeni frazem može se konceptualizirati statično i dinamično. To se odražava uporabom glagola *biti* i drugih statičnih glagola odnosno glagola dinamike sile, kao u sljedećim primjerima:

biti na oštrici noža
hodati po oštrici noža

biti, naći se/nalaziti se, stajati na putu komu
stati na put komu, ispriječiti se na putu komu

Frazem može na različite načine opisati relaciju između sudionika događaja s obzirom na dinamiku sile: kao događaj u kojem jedan sudionik prenosi energiju na drugog sudionika ili na sebe samog, uzrokujući promjenu stanja ili mjesta. Zbog toga se takvi frazemi mogu javiti kao prijelazne i neprijelazne konstrukcije. Ovo su neki primjeri iz korpusa:

bacati drvlje i kamenje na koga
krenulo je/krene drvlje i kamenje

drma se, klima se, ljulja se stolica (fotelja) komu
uzdrmati stolicu (fotelju) komu

dignuti/dizati, podignuti, podići na noge koga
dignuti se/dizati se, skočiti, podignuti se na noge

istresti, izljevati/izliti, prolijevati/proliti, prosipati/prosuti, sipati žuč
žuč se izljevava, izlila se, prolijevava se

Frazemi koji opisuju shemu prijenosa javljaju se u dvjema prijelaznim konstrukcijama: u jednoj je u službi subjekta agens, a u drugoj primatelj. To ilustriraju sljedeći primjeri:

servirati, nuditi, dati na pladnju (tanjuru) komu što
dobiti/dobivati na pladnju (tanjuru) što

dijeliti, davati šakom i kapom
dobivati šakom i kapom

Podaci iz korpusa pokazuju da su neki frazemi vrlo promjenjivi i javljaju se u nekoliko različitih leksičkih i sintaktičkih oblika. U njima ostaje nepromijenjen središnji, jezgreni dio (engl. *figurative core*; Langlotz 2006: 276), a čini ga jedna ili više istaknutih sastavnica koje opisuju određenu situaciju i sudionike koji su dio nje. Budući da se ista situacija može konceptualizirati na različite načine, to se odražava uporabom različitih leksičkih i sintaktičkih konstrukcija. To ćemo ilustrirati na primjeru frazema čiji je jezgreni dio imenica *pijedestal* koja se metaforički odnosi na važan položaj koji simbolizira uspjeh, slavu, visoki društveni status i slično. U korpusu se taj frazem javlja u sljedećim oblicima:

- (2) *Na isti **pijedestal** treba **staviti** borbu protiv nelikvidnosti, kao borbu protiv korupcije, gdje se to zove nulta tolerancija.*
- (3) *Naime, ako **skinemo** čovjeka s etičkog **pijedestala** i približimo ga ostalim životinjama, postavlja se pitanje kako to da razni mesojedi i svezedi 'smiju' ubijati i jesti životinje.*
- (4) *U današnjem multikulturalnom svijetu politička korektnost **je došla na pijedestal** svete riječi tolerancija.*
- (5) *Bolonjskim zagovaranjima sveučilište **silazi s povlaštenog pijedestala** znanja.*
- (6) *Na stav mladih o spolnosti utjecala je i baka, čak i susjedi, ali otac nikada nije sudjelovao u takvim pričama. On **je bio na pijedestalu**, isto kao i muž.*
- (7) *A to kaj svi magazini stavljaju 307 na prva mjesta je sasvim normalna stvar – pa sami su ga odabrali za auto godine. Skakali bi sami sebi u usta da ga i dalje ne **drže na pijedestalu**.*

Iz tih se primjera vidi da se imenica *pijedestal* konceptualizira kao povišeno mjesto. Taj dio frazema ostaje nepromijenjen, dok su glagol, padežni oblici imeničke sastavnice i prijedlog razmjerno promjenjivi. Primjer (2) opisuje kako agens uzrokuje gibanje drugog sudionika prema povišenom mjestu (*staviti na pijedestal koga*), a primjer (3) kretanje sudionika s povišenog mjesta prema dolje nakon djelovanja agensa (*skinuti s pijedestala koga*), što se metaforički preslikava na nagli gubitak slave, autoriteta i slično. Isti se događaj može opisati i kao samostalno kretanje jednog sudionika, što je izraženo neprijelaznim konstrukcijama *doći na pijedestal* (primjer 4) odnosno *silaziti s pijedestala* (primjer 5). U primjerima (6) i (7) frazem se javlja i kao lokativna konstrukcija s glagolom *biti* odnosno *držati*.

Primjeri (2)–(7) ujedno pokazuju da leksički sastav i struktura pojedinih frazema mogu biti promjenjivi u tolikoj mjeri da je teško izdvojiti samo jednu konstrukciju za koju se može tvrditi da je temeljna te da se iz nje izvode varijantni oblici. Naprimjer, oblik i značenja jedinica *staviti na pijedestal* koga i *doći na pijedestal* posljedica su različite konceptualizacije istog događaja i nijedan od tih dvaju izraza nije izveden iz onoga drugoga. Drugim riječima, takvi su frazemi shematični, a u kontekstu se realiziraju s pomoću čitavog niza konstrukcija na većoj razini detaljnosti.

Navest ćemo još jedan primjer shematičnog frazema. U HFR-u je zabilježen u obliku *gurnuti/gurati (zabiti/zabijati i sl.) glavu u pijesak <kao noj>* ('namjerno ignorirati istinu'), a u ovim se oblicima javlja u korpusu:

gurati/gurnuti, zabijati/zabiti, stavljati/staviti, zabadati, zakopavati, zavući glavu u pijesak

držati glavu u pijesku

glava je komu u pijesku

izvući, izvaditi glavu iz pijeska

Značenje toga izraza motivirano je konceptualnom metaforom ZNANJE JE GLEDANJE i predodžbenom shemom SPREMNIKA: ako stavimo glavu u predmet koji ima oblik spremnika, tada ne možemo vidjeti ni znati što se oko nas događa. Relacija među sudionicima može se konceptualizirati dinamično, što je izraženo glagolima *gurati, zabijati, stavljati* itd. Oblici *držati glavu u pijesku* i *glava je komu u pijesku* odražavaju statičnu konceptualizaciju relacije među sudionicima. Izraz *izvući, izvaditi glavu iz pijeska* pokazuje da predmete koji se nalaze u spremniku ili koje smo onamo stavili možemo izvaditi, pa njegovo značenje možemo interpretirati kao 'prestati ignorirati činjenice i suočiti se sa stvarnošću'.

Primjeri frazema koji imaju nekoliko leksičko-sintaktičkih oblika pokazuju da varijante odražavaju različitu konceptualizaciju istog događaja. Pritom se javljaju one sintaktičke konstrukcije koje odražavaju događajnu shemu koju opisuje pojedini frazem, poput sheme prijenosa, sheme premještanja, sheme samostalnog kretanja itd. (više o događajnim shemama vidi Radden i Dirven 2007: 284–299). To potvrđuje da se sintaktičke varijante, kao i leksičke, oslanjaju na motivaciju frazeološkog značenja pojedinog izraza.

4.3. Metaforička proširenja značenja frazema

U prethodnim smo skupinama pokazali da je varijantne oblike moguće povezati s

pomoću konceptualnih faktora. U ovoj je skupini ta veza još izraženija. U njoj se nalaze frazemi kod kojih je došlo do metaforičkog proširenja značenja, pri čemu se izmijenio i leksički sastav.

Rezultati pokazuju da se u tim frazemima konvencionalizirane glagolske sastavnice mogu zamjenjivati riječima s kojima stoje u značenjskoj vezi i onima s kojima nisu značenjski povezane, ali njihov je izbor i u jednom i drugom slučaju ograničen konceptualnim faktorima. To ćemo ilustrirati na primjerima triju frazema koji su u HFR-u zabilježeni u ovim oblicima: *govoriti (pričati i sl.) kao navijen, pao je (pružio se i sl.) koliko je dug i širok tko i davati (dijeliti i sl.) <i> šakom i kapom.*

Prvi je primjer frazem čije se značenje u rječniku definira kao ‘neprestano govoriti’. Spoj riječi *kao navijen* osim s glagolima govorenja javlja se i s drugim glagolima koji opisuju neku voljnu radnju koja se odvija intenzivno i bez prestanka. To ilustriraju sljedeće rečenice:

(8) *Osamnaestogodišnji Sinjanin proljetos igra kao navijen.*

(9) *Zna trčati od jednog kraja stana na drugi ko navijen s rukama u zraku i vrištati iz petnih žila.*

Ti primjeri pokazuju da je došlo do proširenja frazeološkog značenja i na druge radnje osim govorenja. Spoj riječi *kao navijen* u korpusu se najčešće supojavljuje s glagolima *pričati* (30 primjera), *trčati* (22 primjera) i *igrati* (20 primjera), dok se izraz *govoriti kao navijen* javlja u 5 primjera. Također je važno naglasiti da se frazemi *igrati kao navijen* i *trčati kao navijen* javljaju gotovo isključivo u kontekstu nogometnih utakmica i odnose se na igrače.

Drugi je primjer frazem zabilježen kao *pao je (pružio se i sl.) koliko je dug i širok tko*, u značenju ‘pasti cijelim tijelom, svom dužinom’. U korpusu se spoj riječi *koliko je dug i širok* (u muškom i ženskom rodu te u jednini i množini) javlja s ovim glagolima: *lagati* (30 primjera), *ispružiti se* (26 primjera), *pasti* (22 primjera), *opružiti se* (7 primjera), *tresnuti* (6 primjera) i *prosuti se* (u značenju ‘pasti’, 5 primjera). Taj frazem može se odnositi i na ljudsku komunikaciju, kao u sljedećoj rečenici:

(10) *Ako ti profesor kaže kako ima 4000 kuna plaće, taj laže koliko je dug i širok.*

Iz tog je primjera razvidno da je došlo do konceptualnog pomaka od situacije koja opisuje fizičko udaranje o tlo cijelom duljinom tijela na verbalnu komunikaciju. Stoga se značenje frazema *laže koliko je dug i širok* može interpretirati kao ‘naveličko, pretjerano laže’.

Treći je primjer frazem čiji je natuknički lik *davati* (*dijeliti* i sl.) <*i*> *šakom i kapom*, a znači ‘davati drugima mnogo’. Glagoli koji se u korpusu najčešće supojavljaju sa spojem riječi *šakom i kapom* jesu *dijeliti* (889 primjera) i *davati* (172 primjera). Podaci pokazuju da se u tom frazemu osim glagola davanja upotrebljavaju i glagoli uzimanja i mijenjanja posjednika, od kojih su neki povezani s novcem. Pogledajmo sljedeće rečenice:

- (11) *Donekle se osjećam ko Abramović koji je **trošio šakom i kapom** za kratkoročnu zabavu, a dugoročno bio na gubitku.*
- (12) *Rijeka u zadnja dva prijelazna roka **kupuje šakom i kapom** sve što joj je dostupno.*
- (13) *Problem Grčke je taj što su **uzimali šakom i kapom**, na sve strane i sad ne mogu vraćati.*
- (14) *Djeca mojih prijatelja **dobivaju petice šakom i kapom**. U smislu dobiju 5 kad ponesu sav pribor u školu. Karikiram, naravno, al skoro.*

Ti primjeri pokazuju da se frazem upotrebljava i za situacije u kojima sudionik troši novac (*trošiti*, *kupovati*) odnosno prima novac ili druge stvari (*uzimati*, *dobivati*). Osim fizičkog prijenosa taj frazem može opisivati i metaforički prijenos, kao u sljedećim rečenicama:

- (15) *Vratiti umirovljenicima ono što im je **šakom i kapom** prije dvije godine **obećavano**.*
- (16) *Na televiziji je zaposleno 50 ljudi, što je rezultat nekadašnjih zlatnih vremena kad su lokalni proračuni bili puni i kad se **zapošljavalo šakom i kapom** (...)*
- (17) *Dakle, oni pojma nemaju jesu li ove špekulacije točne ili netočne, ali staju na stranu onih koje su do jučer **blatili šakom i kapom** (...)*

Ti primjeri pokazuju da uporaba spoja riječi *šakom i kapom* u značenju ‘obilno, neštedimice’ nije ograničena na glagole davanja i uzimanja, već se može odnositi na niz različitih situacija koje opisuju prijenos.

Kod frazema u kojima dolazi do proširenja značenja, a slijedom toga i do pojave novih leksičkih i(li) sintaktičkih oblika, postavljaju se dva važna pitanja: u kojoj se mjeri mogu proširivati njihova značenja i koliko su novonastali varijantni oblici konvencionalizirani? Iz navedenih je primjera vidljivo da su zamjene sastavnica neposredno povezane sa situacijom koju frazem jezično uobličuje. Tako su izrazi *igrati kao navijen* i *trčati kao navijen* odraz predodžbe o spravama koje rade na na-

vijanje. U frazemu *laže koliko je dug i širok* tko najveća fizička duljina i širina koju ljudsko tijelo zauzima u prostoru prenosi se na verbalnu komunikaciju. Frazem čiji jezgreni dio čini spoj riječi *šakom i kapom* može se odnositi na različite vrste fizičkog ili metaforičkog prijenosa.

Kad je riječ o stupnju konvencionaliziranosti inovativnih oblika, njega možemo odrediti s pomoću frekvencije. Vodeći se kriterijem prema kojem se konvencionaliziranima smatraju one višerječne konstrukcije koje se u korpusu javljaju pet ili više puta, izrazi *igrati kao navijen*, *trčati kao navijen* i *laže koliko je dug i širok* tko razmjerno su ustaljeni. Također, izraze u rečenicama (11)–(16) možemo smatrati razmjerno ustaljenima: *trošiti* (60 primjera), *kupovati* (27 primjera), *uzimati* (21 primjer), *dobivati* (16 primjera), *obećavati* (6 primjera), *zapošljavati* (5 primjera). Međutim, važno je naglasiti da nisu podjednako frekventni, što znači da imaju različit stupanj konvencionaliziranosti. S druge strane, izraz *blatiti šakom i kapom* koga u korpusu se javlja u dvama primjerima pa je riječ o izrazu koji se nije ustalio.

5. Rasprava

Korpusno istraživanje frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome čiji se varijantni oblici označavaju s pomoću kratica *i sl.* i *itd.* dalo je tri skupine rezultata. Prva se skupina tiče broja promjenjivih frazema i varijantnih oblika u kojima se javljaju. Rezultati pokazuju da manji broj frazema ima samo jedan oblik, dok se velika većina njih javlja u dvjema i više varijanata. Međutim, varijantnih je oblika ograničen broj i oni se razlikuju po frekvenciji pojavljivanja u korpusu. Ti su podaci važni za leksikografsku obradu. Kod onih frazema koji imaju manji broj varijanata (do tri ili četiri, ovisno o kriteriju koji se primjenjuje u danom rječniku) u natukničkome liku mogu se navesti svi oblici i stoga nema potrebe za kraticama. S druge strane, kod frazema koji se javljaju u pet ili više varijanata, iz kratica nije vidljivo koliko varijantnih sastavnica može biti i postoje li među njima razlike u frekvenciji. Stoga bi se leksikografska obrada takvih frazema trebala zasnivati na frekvencijskim podacima jer oni ukazuju na stupanj konvencionaliziranosti. Štoviše, ako postoji razlika u frekvenciji među pojedinim oblicima, na nju bi u rječniku trebalo ukazati. Naprimjer, najfrekventnije oblike može se navesti u natukničkome liku, dok se oni manje frekventni mogu bilježiti unutar natuknice. Budući da je broj konvencionaliziranih oblika ograničen, ključno je korisnicima rječnika dati potpune informacije. U postojećim rječnicima hrvatskoga jezika kod znatnog broja frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom korisnici su za te informacije uskraćeni ne samo zbog uporabe kratica, već i zbog toga što često nema primjera za glagole koji nisu navedeni u natukničkome liku. Dakle, ako je varijanata veći broj (pet ili

više), leksikograf treba odlučiti koje će od njih navesti u natukničkome liku, ali za druge oblike mora dati primjere, i to iz stvarne uporabe.

Druga skupina rezultata tiče se zajedničkih značenjskih elemenata varijanata u kojima se javljaju frazemi. Podaci pokazuju da se izbor varijantnih leksičkih i sintaktičkih oblika oslanja na konceptualna ograničenja na dvjema razinama: globalnoj (konceptualna motivacija frazeološkog značenja) i lokalnoj (značenje pojedinog izraza). Tako se u leksičkim varijantama javljaju glagoli koji pripadaju određenoj skupini s obzirom na specifično značenje ili skupini koja opisuje neku događajnu shemu. Kad je riječ o sintaktičkim varijantama, pojedini se frazem javlja u onim vrstama konstrukcija koje jezično uobličuju događajnu shemu koju opisuje. Podaci također pokazuju da je struktura frazema manje promjenjiva što je događaj koji se opisuje specifičniji, odnosno fleksibilnija što je događaj shematičniji. Tako se frazemi koji opisuju prijenos javljaju u dvjema konstrukcijama, naprimjer *dati na pladnju (tanjuru)* komu što i *dobiti na pladnju (tanjuru)* što. S druge strane, frazemi koji opisuju gibanje javljaju se u niz konstrukcija koje profiliraju različite aspekte istog događaja. Naprimjer, neugodna situacija koja se konceptualizira kao škripac može se opisati kao stavljanje u spremnik (*stjerati, staviti u škripac* koga), samostalno kretanje prema unutrašnjosti spremnika (*doći u škripac*), položaj u spremniku (*biti u škripcu*) i vađenje iz spremnika (*izvući iz škripca* koga).

Ti rezultati pokazuju da označavanje varijanata s pomoću kratica nije adekvatno leksikografsko rješenje, u prvom redu zbog toga što su to preširoke oznake. Tako se kratica *i sl.* odnosi na glagole čija su značenja bliska značenju frazeološke sastavnice. Međutim, koji će se točno glagoli upotrebljavati u varijantnim oblicima ovisi o značenju pojedinog izraza. Zbog toga je u rječniku važno zabilježiti sve varijante. Kratica *itd.* osobito je problematična jer se njome označavaju riječi s kojima frazeološka sastavnica nije u značenjskoj vezi, pa je korisnicima rječnika gotovo nemoguće zamisliti druge varijantne oblike. Osim toga, rezultati ovog istraživanja pokazuju da su svi glagoli u varijantnim oblicima frazema uvijek značenjski povezani, čak i kad ne pripadaju istoj semantičkoj skupini. Naprimjer, glagoli stavljanja i pomicanja, glagoli kretanja i glagoli transfera svi opisuju dinamiku sile. Stoga glagole koji su frazeološke sastavnice treba promatrati isključivo unutar pojedinog frazema, a ne samo njihova specifična značenja. Zbog toga je razlika između kratica *i sl.* i *itd.* izlišna.

Treća skupina rezultata odnosi se na metaforička proširenja značenja frazema. Korpusni podaci pokazuju da je nastanak inovativnih izraza ograničen konceptualnim i kontekstualnim faktorima. Kad je riječ o konceptualnim ograničenjima, do proširenja značenja najčešće dolazi kod onih frazema čije istaknute sastavnice oz-

načavaju okolnosti događaja koji se opisuje, naprimjer intenzitet radnje: *kao navijen* ‘bez prestanka’, *kao sivonja* ‘iz sve snage’, *koliko je dug i širok* ‘jako’, *šakom i kapom* ‘obilno, neštedimice’, *rukama i nogama* ‘svim snagama’. Budući da opisuju radnju koja se izvodi određenom jačinom, frazemi koji sadrže navedene sastavnice mogu se proširivati i na druge kontekste u kojima se opisuje neka intenzivna radnja, poput *igrati kao navijen*; *zaletjeti se kao sivonja*; *laže koliko je dug i širok*; *krasti šakom i kapom*; *grepsti se rukama i nogama* za što (‘jako nastojati’).

Kao što su pokazala dosadašnja istraživanja, jedan od osnovnih faktora na koje se oslanja promjenjivost frazema, osobito nastanak leksičkih varijanata, jest jasna komunikacijska motivacija za promjenu (vidi npr. Cacciari i Glucksberg 1991; Glucksberg 1993). To znači da će inovativni izraz biti razumljiv ako je vidljiva veza između ustaljenog i izmijenjenog oblika frazema. Stoga se leksički sastav pojedinog frazema može mijenjati u onoj mjeri u kojoj njegov ustaljeni oblik ostaje dovoljno prepoznatljiv. Kako bi se prepoznatljivost sačuvala, nepromijenjenima ostaju istaknute sastavnice jer one odražavaju konceptualna preslikavanja na temelju kojih nastaje frazeološko značenje (Giora 1997, 1999). Tako je izraz *laže koliko je dug širok* manje konvencionalan od izraza *pao je koliko je dug i širok*, ali je konceptualno prihvatljiv. Na proširenja značenja frazema utječu i kontekstualni faktori. Naprimjer, izraz *igrati kao navijen* koristi se u sportskom diskursu i njime se opisuju igrači nogometa. To pokazuje da inovativni izrazi nastaju za komunikacijske potrebe određenog govornika u određenoj situaciji. Međutim, oni mogu postati punopravne jezične jedinice ako se razmjerno često upotrebljavaju i ako ih prihvati većina govornika. Dakle, ključni je pokazatelj konvencionaliziranosti frekvencija uporabe: jezične jedinice postaju konvencionalizirane čestom uporabom, a ona dovodi do visokog stupnja kognitivne usađenosti (vidi Langacker 1988, 2000; Kemmer i Barlow 2000). S obzirom na to da je kreativna uporaba frazema u hrvatskome uobičajena pojava i da na taj način mogu nastati nove jedinice, korisnicima rječnika (osobito frazeoloških) na to bi trebalo ukazati. Inovativni izrazi koji su razmjerno konvencionalizirani mogu se uključiti u rječnik, kao i primjeri modifikacija ako se neki frazem često mijenja u diskursu, no u potonjim slučajevima trebalo bi jasno istaknuti da je riječ o kreativnoj uporabi.

Budući da prezentacija frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom s pomoću kratica korisnicima rječnika ne daje potpunu informaciju o broju i vrsti varijantnih oblika te o razlikama u frekvenciji i uporabi, pokazat ćemo moguće načine njihove leksikografske obrade. Rječničke natuknice temelje se na podacima iz hrWaC-a.

Natuknica 1. Frazemi s leksičkim varijantama

Leksičke varijante bilježe se u natukničkom liku na sljedeći način: kosom crtom odjeljuju se sastavnice koje se u korpusu javljaju podjednako često, a u zagradi se bilježi sastavnica ili više njih koje se u korpusu javljaju rjeđe. Bilježe se svi oblici koji u korpusu dolaze u pet ili više primjera. To je prikazano u ovoj natuknici:

brada

mrmljati/promrmljati (gundati/govoriti/mumljati) sebi u bradu

tiho i nerazgovijetno govoriti

Simpatična poput vještice Valpurga u PMS-u, Barbara Kolar mrmlja neke što-seve sebi u bradu, pa potom umire od smijeha, što je u isto vrijeme također jedina svrha djelovanja Duška Ćurlića.

Čas je stajao metrima daleko, a čas mi dahtao za vratom, čas urlao, a čas govorio sebi u bradu, i općenito bio svakakav samo ne baš... normalan.

Leksikografska obrada pokazuje da se glagoli *mrmljati* i *promrmljati* u tom izrazu javljaju najčešće, a glagoli u zagradi rjeđe. Svi su glagoli poredani po frekvenciji pojavljivanja u tom frazemu.

Natuknica 2. Frazemi sa sintaktičkim varijantama

Kod frazema u kojima dolazi do promjena na više razina (npr. leksičkoj, sintaktičkoj i semantičkoj), varijantni oblici navode se ispod natukničkoga lika, i to slovima iste veličine ako su jednako frekventni, a smanjeni ako se rjeđe javljaju u korpusu. Navest ćemo primjer frazema u kojem dolazi do promjene sintaktičke strukture. Natuknica izgleda ovako:

stolica

drma se / ljulja se stolica (fotelja)

komu je ugrožen položaj, najčešće poslovni ili društveni

Ljudi koji su zaposleni su većinom u HDZ, dakle ako se mijenja vlast većini se drma stolica.

Zato nije čudno što engleski mediji nagađaju da se opasno ljulja stolica trenera Luiza Felipea Scolarija, koji se u trenerskoj karijeri nikad nije našao u sličnoj poziciji.

uzdrmati stolicu (fotelju)

tko ili što čini nesigurnim i ugroženim čiji položaj, najčešće poslovni ili društveni

Posljednji poraz Milana od autsajdera Züricha opasno je uzdrmao stolicu sadaš-

njeg trenera Leonarda.

○ govornici ponekad svjesno istovremeno aktiviraju doslovno značenje sastavnice *stolica* odnosno *fotelja* i frazeološko značenje, najčešće u svrhu ironije *Ivankoviću miran san nije vratila ni pobjeda nad Croatijom iz Sesveta. Stalno čitam kako mi se drma stolica. Moja je stolica posve stabilna. Evo, možete probati sjesti na nju.*

... pomislite da su političari postali sjajna tijela, modeli koji (...) drže govore koji će (...) prolongirati mogućnost da se u fotelji koliko-toliko duže sjedi. Tako ta obična stvar, ta tapecirana fotelja koja se ljulja svakom od njih, postaje simbol sveopće nadmoći. Ja sjedim, masa stoji.

Natuknički je lik neprijelazna konstrukcija *drma se/ljulja se stolica (fotelja)*, a ispod njega je kao varijantni oblik zabilježena prijelazna konstrukcija *uzdrmati stolicu (fotelju)*, i to smanjenim slovima jer ima manju frekvenciju pojavljivanja u korpusu. Na frazeološke modifikacije ukazuje se znakom ○, s objašnjenjem da je riječ o kreativnoj uporabi frazema u diskursu.

Natuknica 3. Frazemi u kojima je došlo do proširenja značenja

Kod frazema u kojima je došlo do metaforičkog proširenja značenja izrazi se navode u istoj natuknici jer su značenjski povezani. Natuknica izgleda ovako:

dug

ispružio se (pao je / opružio se) koliko je dug i širok tko

u padu se ispružio svom dužinom i veličinom

Pada snijeg, a ja izlazim iz stana, poskliznem se i ispružim koliko sam dug i širok.

laže koliko je dug i širok tko

laže u potpunosti, bez suzdržavanja

No, priznajte, koliko puta ste došli u napast da ujutro nazovete svojeg nadređenog, lažete koliko ste dugi i široki, samo da ne morate ići na posao?

U toj natuknici frazem *laže koliko je dug i širok tko* navodi se ispod natukničkoga lika smanjenim slovima jer je riječ o metaforičkom proširenju.

Natuknica 4. Frazemi s jezgrom

Kod frazema koji se javljaju u nekoliko različitih leksičkih i sintaktičkih oblika kao natuknički lik navodi se jezgra, tj. nepromjenjivi dio izraza koji je zajednički svim

varijantama unutar natuknice. Na jezgru se ukazuje znakom ■, a varijantni oblici grupirani su po značenjskim skupinama. To pokazuje sljedeći primjer:

škripac

■ u škripcu (u škripac / iz škripca)

težak položaj za koga, neugodna situacija

biti / naći se (nalaziti se) u škripcu

Sve to ne bi bilo ništa da ljubavnik nije suprug njene najstarije kćeri. U škripcu sam ako kažem istinu, uvući ću sebe i one koje volim u kaos.

Na početku karijere našao se u škripcu s novcem pa je bio prisiljen prodati svog omiljenog psa i to za svega 50 dolara.

Logika nalaže da premijer Sanader otvoreno kaže građanima da se Vlada nalazi u škripcu i da kratkoročno ne može građanima povećati primanja.

dovesti (dovoditi) / stjerati koga u škripac

... da je George W. Bush ratom u Iraku doveo Ameriku u škripac i upozorio je da slijedi osveta.

Mi se HDZ-ovom politikom neprovođenja reformi dovodimo u vremenski škripac ulaska u EU zbog izbora za Europski parlament.

Na kraju su čak vlastitog frakcijskog lidera stjerali u škripac iz kojeg nema izlaza.

dospjeti u škripac

... njegov igrač Diego Maradona vladao apeninskim nogometom, dospio je u ozbiljan škripac pa mu prijete isključenje iz Serie B.

izvući se iz škripca

... vidio da je vrag odnio šalu, pa je nudio kojekakva rješenja samo da se izvuče iz škripca u koji je upao tuđom krivnjom.

izvući koga iz škripca

Fondovi čekaju da Šestak izvuče Podravku iz škripca.

Leksikografska obrada pokazuje da je najčešći oblik u kojem se taj frazem javlja lokativna konstrukcija *biti/naći se (nalaziti se) u škripcu*. Ispod nje se smanjenim slovima navode ostali varijantni oblici koji imaju manju frekvenciju pojavljivanja u korpusu, a grupirani su po značenju. Najprije se navode akuzativne konstrukcije koje označavaju stavljanje u spremnik odnosno samostalno kretanje prema unutrašnjosti spremnika, i to po frekvenciji: prijelazna konstrukcija *dovesti (dovoditi) / stjerati koga u škripac* pa neprijelazna konstrukcija *dospjeti u škripac*. Na kraju natuknice navode se dva oblika koja označavaju izlazak odnosno vađenje iz spremni-

ka: *izvući se iz škripca* i *izvući koga iz škripca*.

6. Zaključak

U ovome radu istražili smo frazeme s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome, čiji se varijantni oblici bilježe s pomoću kratica *i sl.* i *itd.* Cilj nam je bio pokazati da su broj i vrste varijanata ograničeni te da se njihov izbor oslanja na konceptualne faktore jer to sve ima posljedice za leksikografsku obradu takvih frazema. Rezultati istraživanja u korpusu hrWaC pokazali su da je varijanata ograničen broj, pojedini oblici mogu se razlikovati po frekvenciji uporabe, a promjene leksičkog sastava i strukture oslanjanju se na frazeološko značenje danog izraza i njegovu konceptualnu motivaciju. Rezultati također pokazuju da u uporabi dolazi i do proširenja značenja frazema zbog čega se mijenja njihov leksički sastav i(li) struktura, a te se promjene mogu okarakterizirati kao kreativne. Međutim, iz korpusnih je podataka razvidno da i inovativna uporaba podliježe ograničenjima, i to konceptualnim (frazeološko značenje) i kontekstualnim, kao što je postojanje dovoljno snažne komunikacijske motivacije.

Iz tih rezultata, kao i iz obrade takvih frazema u drugim europskim jezicima s dugogodišnjom frazeografskom tradicijom, razvidno je da dosadašnja praksa označavanja varijantnih oblika s pomoću kratica u rječnicima hrvatskoga jezika nije adekvatno rješenje. Kratice korisniku rječnika ne daju potpunu informaciju, osobito ako se ne daju primjeri drugih oblika osim onih navedenih u natukničkom liku ili ako su primjeri ciljano sastavljeni jer za njih nema potvrde u izvorima. Kod leksikografske obrade promjenjivih frazema svakako bi trebalo uzeti u obzir koliko se često neki oblik javlja u danome izrazu jer je to pouzdan pokazatelj njegove konvencionaliziranosti, a to se može primijeniti u organizaciji rječničke natuknice. Također treba uzeti u obzir i konceptualne faktore na temelju kojih varijantni oblici nastaju jer se tada u rječniku mogu grupirati na temelju značenja umjesto da se navode abecednim redom, kao što je to u hrvatskim rječnicima uobičajeno.

S obzirom na sve navedeno, leksikografska obrada frazema s promjenjivom glagolskom sastavnicom u hrvatskome trebala bi se zasnivati na sljedećim načelima:

- organizirati natuknicu na temelju podataka iz stvarne uporabe (po mogućnosti iz računalnog korpusa)
- navesti sve varijantne oblike ili, ako nema dovoljno prostora, one najfrekventnije

- naznačiti razliku između oblika u kojima se dani frazem javlja često od onih u kojima se javlja rjeđe (naprimjer, u natukničkome liku odnosno unutar natuknice, različitim interpunkcijskim znakovima, većim odnosno sitnijim slovima)
- kod frazema koji se javljaju u nekoliko različitih leksičkih i sintaktičkih varijanata u natukničkome liku može se navesti oblik zajednički svim primjerima u natuknici (tzv. jezgreni dio frazema)
- različite sintaktičke oblike grupirati po značenju unutar natuknice
- navesti inovativne oblike postojećih frazema ako je riječ o razmjerno ustaljenim izrazima
- zabilježiti kreativnu uporabu frazema ako je riječ o izrazu koji se često mijenja u određenoj vrsti diskursa (npr. u novinama), s napomenom da je to nekonvencionalna uporaba

Kad je riječ o leksikografskoj obradi promjenjivih frazema općenito, zahvaljujući računalnim korpusima, sastavljači suvremenih rječnika imaju pouzdan uvid u ustaljene oblike i značenja u kojima se javljaju frazemi te u njihovu nekonvencionalnu uporabu. Zbog toga rječnici korisnicima trebaju dati što potpuniju informaciju jer će im to omogućiti bolje razumijevanje i sigurniju uporabu frazema. To je osobito važno kod frazeoloških rječnika jer je ipak riječ o specijaliziranim rječnicima, za razliku od općih rječnika u kojima je osnovni problem nedostatak prostora. Drugim riječima, natuknica u frazeološkom rječniku može biti i manji broj, ali zato njihova leksikografska obrada mora biti takva da korisnik dobije preciznu sliku o oblicima frazema i uporabi. Još jedno moguće rješenje jesu online rječnici u kojima nema prostornih ograničenja, pa samim time pružaju mogućnost za uključivanje većeg broja frazema i primjera uporabe.

Literatura

- Bąba, Stanisław. 2003. Derywacja frazeologiczna jako jeden ze sposobów pomnażania frazeologii współczesnej polszczyzny. *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza* 10. 7–23.
- Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne, ur. 2000. *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications.
- Cacciari, Cristina; Glucksberg, Sam. 1991. Understanding idiomatic expressions: The contribution of word meanings. U Simpson, Gregory B. (ur.), *Understanding word and sentence*, 217–240. Amsterdam: North Holland.

- Cignoni, Laura; Coffey, Stephen. 1998. A corpus-based study of Italian idiomatic phrases: from citation forms to 'real-life' occurrences. U Fontenelle, Thierry; Hiligsmann, Philippe; Michiels, Archibald; Moulin, André; Theissen, Siegfried (ur.), *Euralex '98 proceedings*, 291–300. Liège: Université de Liège.
- Deignan, Alice. 2005. *Metaphor and corpus linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Dobrovol'skij, Dmitrij. 2001. Idiome in der deutschen und russischen Presse – Aspekte der Variation. U Jakobs, Eva-Maria; Rothkegel, Anneli (ur.), *Perspektiven auf Stil*, 247–265. Tübingen: Max Niemeyer.
- Dobrovol'skij 2007 = Добровольский, Дмитрий Олегович. 2007. Лексико-синтаксическое варьирование во фразеологии: ввод определения в структуру идиомы. *Русский язык в научном освещении* 14: 18–47.
- Evert, Stefan. 2005. The statistics of word cooccurrences: Word pairs and collocations. Doktorski rad, Institut für maschinelle Sprachverarbeitung: Universität Stuttgart.
- Filipović Petrović, Ivana. 2012. Leksikografska obrada frazema u Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. *Filologija* 58. 115–132.
- Filipović Petrović, Ivana. 2014. Status frazema u Benešićevu *Rječniku hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. Doktorski rad, Filozofski fakultet: Sveučilište u Zagrebu.
- Fink, Željka. 1997. Frazeološke igre u reklamama ili Misli li četkica za zube svojom glavom. U Andrijašević, Marin, Zergollern-Miletić, Lovorka (ur.), *Tekst i diskurs*, 325–330. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Giora, Rachel. 1997. Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics* 7. 183–206.
- Giora, Rachel. 1999. On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative language. *Journal of Pragmatics* 31. 919–929.
- Gläser, Rosemarie. 1998. The stylistic potential of phraseological units. U Cowie, Anthony P. (ur.), *Phraseology: Theory, analysis and applications*, 125–145. Oxford: Clarendon Press.
- Glucksberg, Sam. 1993. Idiom meanings and allusional content. U Cacciari, Cristina; Tabossi, Patrizia (ur.), *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 3–26.
- Jaki, Sylvia. 2014. *Phraseological substitutions in newspaper headlines*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Johnson, Mark. 1987. *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kemmer, Suzanne; Barlow, Michael. 2000. Introduction: A usage-based conception of language. U Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne (ur.), vii–xxviii.

- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1988. A usage-based model. U Rudzka-Ostyn, Brygida, ur. *Topics in Cognitive Linguistics*, 127–164. Amsterdam: John Benjamins.
- Langacker, Ronald W. 2000. A dynamic usage-based model. U Barlow, Michael, Suzanne Kemmer, ur. 1–66.
- Langlotz, Andreas. 2004. Conceptual blending as a principle of idiom structure and idiom variation. U Palm-Meister, Christine, ur. *EUROPHRAS 2000. Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.–18. Juni 2000 in Aske/Schweden*, 263–272. Tübingen: Stauffenburg.
- Langlotz, Andreas. 2006. *Idiomatic Creativity*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Matešić, Josip. 1978. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija* 8: 211–217.
- Matešić, Josip. 1991. Zu Phrasemvarianten in der kroatischen Sprache. U Ivir, Vladimir; Kalogjera, Damir (ur.), *Languages in Contact and Contrast: Essays in Contact Linguistics*, 301–309. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Melerović, Mokienco 2011 = Мелерович, Алина Михайловна; Мокиенко, Валерий Михайлович. 2011. *Современная русская фразеология (семантика – структура – текст)*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова.
- Mellado Blanco, Carmen. 2015. Phrasem-Konstruktionen und lexikalische Idiom-Varianten: der Fall der komparativen Phraseme des Deutschen. U Engelberg, Stefan; Meliss, Meike; Proost, Kristel; Winkler, Edeltraud (ur.), *Argumentstruktur – Valenz – Konstruktionen*, 217–235. Tübingen: Narr.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Mokienco 1980 = Мокиенко, Валерий Михайлович. 1980. *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа.
- Moon, Rosamund. 1998. *Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Moon, Rosamund. 1999. Needles and haystacks: idioms and corpora. U Herbst, Thomas; Popp, Kerstin (ur.), *The perfect learners' dictionary(?)*, 265–282. Tübingen: Niemeyer.
- Moon, Rosamund. 2008. Lexicography and linguistic creativity. *Lexikos* 18. 131–153.
- Naciscione, Anita. 2010. *Stylistic use of phraseological units in discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Nunberg, Geoffrey; Sag, Ivan; Wasow, Thomas. 1994. Idioms. *Language* 70(3). 491–539.
- Omazić, Marija. 2015. *Phraseology through the looking glass*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet Osijek.
- Omazić, Marija; Delibegović Džanić, Nihada. 2009. Constraints to mechanisms of idiom modification. U Földes, Csaba (ur.), *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär*,

- 211–222. Tübingen: Günter Narr Verlag.
- Parizoska, Jelena. 2009. Idiom variability in Croatian: the case of the CONTAINER schema. *Cognitive Studies* 9. 171–180.
- Parizoska, Jelena. 2010. The canonical form in murky waters: Idiom variation and the Croatian National Corpus. U Ptashnyk, Stefaniya; Hallsteinsdóttir, Erla; Bubenhofer, Noah (ur.), *Korpora, Web und Datenbanken: Computergestützte Methoden in der modernen Phraseologie und Lexikografie*, 95–107. Baltmannsweiler: Schneider Verlag.
- Piirainen, Elisabeth. 1999. Das geht durch Mark und Pfennig. Usualisiertes Wortspiel. U Baur, Rupprecht S.; Chlosta, Christoph; Piirainen, Elisabeth (ur.), *Wörter in Bildern – Bilder in Wörtern. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*, 263–282. Baltmannsweiler: Schneider Verlag.
- Radden, Günther; Dirven, René. 2007. *Cognitive English grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Šanskij 1985 = Шанский, Николай Максимович. 1985. *Фразеология современного русского языка*. Москва: Высшая школа.
- Talmy, Leonard. 1988. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12. 49–100.
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a cognitive semantics. Volume I: Concept structuring systems*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Tretjakova 2011 = Третьякова, Ирина Юрьевна. 2011. *Окказиональная фразеология*. Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова.

Izvori

- Anić, Vladimir. 2004. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Benešić, Julije. 1985.–1990. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića, sv. 1–12*. Zagreb: JAZU, Globus.
- Benešić, Julije. 2013. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića, sv. 13*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Benešić, Julije. 2017. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića, sv. 14*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Cambridge Idioms Dictionary*. 2006. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins COBUILD Idioms Dictionary* (2. izd.) 2002. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Cowie, Anthony P.; Mackin, Ronald; McCaig, Isabel R. 1993. *Oxford Dictionary of English Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Fedorov 2001 = Федоров, Александр Ильич. 2001. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Астрель.
- hrWaC. http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=hrwac;align=

- Longman Idioms Dictionary*. 1998. Harlow: Longman.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Melerovič, Mokienco 2001 = Мелерович, Алина Михайловна; Мокиенко, Валерий Михайлович. 2001. *Фраzeологизмы в русской речи. Словарь*. Москва: Астрель.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Menac, Antica; Fink Arsovski, Željka; Venturin, Radomir. 2014. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Molotkov 2001 = Молотков, Александр Иванович, ред. 2001. *Фраzeологический словарь русского языка*. Москва: Астрель.
- Stulli, Joakim. 1806. *Rjecsoslojxe slovinsko – italiansko – latinsko*. Dubrovnik.
- Šonje, Jure, ur. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.
- Telija 2006 = Телия, Вероника Николаевна, ред. 2006. *Большой фразеологический словарь русского языка*. Москва: АСТ-Пресс.
- Tihonov 2004 = Тихонов, Александр Николаевич, ред. 2004. *Фразеологический словарь современного русского литературного языка*. Москва: Флинта, Наука.
- Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. 2015. Zagreb: Školska knjiga.
- Walter, Mokienco 2005 = Вальтер, Хенрик; Мокиенко, Валерий Михайлович. 2005. *Антипословицы русского народа*. Санкт-Петербург – Москва: Нева.

Adrese autora:

Ivana Filipović Petrović
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
Ante Kovačića 5
10000 Zagreb
E-pošta: ifilipovic@hazu.hr

Jelena Parizoska
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Savska cesta 77
10000 Zagreb
E-pošta: jelena.parizoska@ufzg.hr

THE LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF CROATIAN IDIOMS WITH A VARIABLE VERB

Corpus studies show that in some languages, English being a case in point, verbal idioms exhibit the greatest degree of variation, with the verb being the most variable component. Unsurprisingly, monolingual dictionaries of English and other languages tend to list verb substitutions. Croatian dictionaries adopt the same practice with variable consistency: they list all the lexical variants in certain entries, and only some variants in others. In the latter case, abbreviations such as *i sl.* ‘and similar’ and *itd.* ‘etc.’ are used. Moreover, in cases where verb variability is indicated in the entry, no illustrations of the use of the other verbs are provided. All this may present difficulties for users, with the use of *itd.* ‘etc.’ being particularly problematic, because it signals that the variable verb may be replaced by (presumably any) semantically unrelated verb. The conventionality/innovativeness of idiom variants may also present a problem for dictionary users, because the dictionaries are not consistent in providing examples of use, or indicating creative uses.

The aim of this paper is to show that the number of verb substitutions in idioms is limited, which is not signalled by abbreviations such as *i sl.* ‘and similar’. Furthermore, we will show that the choice of verb substitutions is not completely free, but depends on conceptual motivation, which has important consequences for their lexicographic treatment. We extracted 187 verbal idioms containing the abbreviations *i sl.* and *itd.* from the Croatian Dictionary of Idioms (2014) and tested their use in the hrWaC corpus. The results show that there are significant differences between variant forms in frequency and use, and that some idioms occur in forms and meanings which are not listed in the dictionary. Based on this, we argue that conventionalized lexical variants should be listed in the dictionary to enhance users’ idiom comprehension and confidence of use. Based on our data and current lexicographic practice in other languages, we propose several possibilities of treating idioms with variable verbal components in monolingual dictionaries of Croatian.

Key words: idioms; variation; dictionaries; corpus; Croatian.